

कक्षा आठको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको
अध्ययन

शोधार्थी

सम्भनाकुमारी चौधरी

क्याम्पस क्रमाङ्क शैक्षिक वर्ष : २१८००४९ (२०७४/०७५)

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-०२१४-०२०८-२०१९

दोस्रो वर्षको परीक्षा क्रमाङ्क : २१८००४०(२०७५)

नेपाली शिक्षा विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिका निमित्त प्रस्तुत शोधपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

जनताबहुमुखी क्याम्पस

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

इटहरी, सुनसरी

२०८०/२०२३

स्वयम घोषणा

म शोधार्थी सम्भना कुमारी चौधरी यो घोषणा गर्दछु प्रस्तुत शोधपत्र मेरो मौलिक अनुसन्धान हो । शोधपत्रको कुनै अंशसमेत मैले कहींकतैबाट हुबहु नक्कल गरेको होइन । आवश्यकताअनुसार सन्दर्भ र स्रोत खुलाई पूर्वकार्यको प्रयोग गरिएको छ । यदि कहींबाट हुबहु नक्कल गरेको प्रमाणित भए त्यसबाट आउने सबैखाले परिणामको सामना गर्नु प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछु । यस सम्बन्धमा पछि कहींकतै र कुनै किसिमको उजुरबाजुर गर्ने छैन ।

.....

शोधार्थी

सम्भनाकुमारी चौधरी

मिति :

जनता बहुमुखी क्याम्पस

Janta Multiple Campus

इटहरी, सुनसरी, नेपाल
Itahari, Sunsari, Nepal

स्थापित : २०४५
Estd. 2045

(त्रिभुवन विश्वविद्यालय व्यवस्थापन, मानविकी तथा शिक्षाशास्त्र सङ्काय सम्बन्धन प्राप्त)
विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट गुणस्तर प्रत्यायनकृत (वि.सं. २०७५)
(Accredited by University Grants Commission (UGC) Nepal (2018 A.D.))

☎ ०२५-५८१३००

FAX: ०२५-५८००६४

प.सं.

मिति :

Ref:

Date:

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय जनता बहुमुखी क्याम्पस नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत एमएड द्वितीय वर्षका विद्यार्थी सम्भना कुमारी चौधरीले नेपाली शिक्षा ५९८ पाठ्याशंको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'कक्षा आठको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको कथा विद्यामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र सम्बन्धित तहका निमित्त उपयुक्त भएकोले आवश्यक मुल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति :

.....

शोध निर्देशक

नवीनकुमार शर्मा

जनता बहुमुखी क्याम्पस

इटहरी, सुनसरी

नेपाली शिक्षा विभाग

कृतज्ञता ज्ञापन

यो शोधपत्र अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तहको वर्ष नेपाली मुल विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि 'कक्षा आठको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको कथा विद्यामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको वर्ग, व्युत्पत्ति, अर्थ आदिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

यो शोधपत्र मैले आदर्णीय गुरु श्री नवीनकुमार शर्माको सल्लाह तथा निर्देशनमा रहेर तयार पारेकी छु । शोधशीर्षक चयनदेखि शोधपत्र तयार पार्दा सम्म उहाँले आफ्नो अमूल्य समय लिएर निरन्तर उपयुक्त सल्लाह सहयोग र निर्देशनको लागि कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

शोध एउटा खोजबाट वैज्ञानिक निष्कर्षमा पुग्ने विषय हो । यो वस्तुपरक, वैज्ञानिक र तथ्यपरक हुन्छ । यसमा सम्बन्धित विषयका विज्ञ लगायत सबैको राय आवश्यक पर्ने भएको हुँदा यसमा मार्गनिर्देशन गरेर शोधकार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने हाम्रो आदरणीय गुरु प्रा.डा. टंकप्रसाद न्यौपाने साथै श्रद्धेय गुरुहरु मदनराज बराल, तीर्थराज भट्टराई, टोलनाथ काफ्लेप्रति हृदय देखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । विभिन्न सामग्री तथा स्रोत उपलब्ध गराएर सहयोग गर्नुहुने जनता बहुमुखी क्याम्पसको पुस्तकालय परिवारलाई लगायत सम्पूर्ण साथी, सहयोगी शिक्षक र अग्रजहरुलाई स्मरण गर्दै धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यसै गरी यस शोधकार्यमा आइपरेका हरेक समस्याहरुमा जुटाएर निःस्वार्थ सहयोग गरिदिनुहुने मेरा श्रीमान् गयाराम चौधरी प्रति सदा आभारी र कृतज्ञ रहनेछु ।

अन्त्यमा यो शोधपत्रलाई यथाशक्य शुद्ध टड्कण गरेर सहयोग गर्दिनुहुने निलम राई प्रति सदा आभारी र कृतज्ञ रहने छु ।

.....

शोधार्थी

सम्भना कुमारी चौधरी

शोधसार

शोधशीर्षक : कक्षा आठको भाषा पाठ्यपुस्तकको कथा विद्यामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको अध्ययन

शोधविधि : प्रस्तुत शोधपत्रको सामग्रीको संकलनमा सामग्रीको सङ्कलनमा प्रमुख आधार पुस्तकालयीय विधि अपनाइएको छ । शोधपत्रमा प्रयुक्त तथ्य तथ्याङ्कलाई व्याख्या र विश्लेषणात्मक विधिद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

शोध प्रक्रिया : प्रस्तुत शोधकार्यलाई पाँच अध्यायमा विभाजन गरिएको छ । पहिलो अध्यायमा शोधको परिचय अन्तर्गत पृष्ठभूमी, समस्याकथन, अध्ययनको औचित्य र महत्व, अध्ययनको उद्देश्य, अध्यायनको सीमाङ्कन र पारिभाषिक शब्दलाई समावेश गरिएको छ । अध्याय दुईमा पूर्वकार्यको समिक्षा, पूर्वकार्यको उपयोगिता/कार्यान्वयन र सैद्धान्तिक अवधारणात्मक संरचना समावेश गरिएको छ । अध्ययनको संरचना, जनसङ्ख्या र नमुना छनोट प्रक्रिया तथ्याङ्क सङ्कलनको विश्लेषण र व्याख्या प्रक्रिया समावेश गरिएको छ । अध्याय चारमा कक्षा आठको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको कथा विद्यामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको वर्ग व्युत्पत्ति, अर्थको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । साथै प्रत्येक कथामा प्रयुक्त सम्पूर्ण शब्द सङ्ख्या, तत्सम शब्द सङ्ख्या र तत्सम शब्दको प्रतिशत समेत प्रस्तुत गरिएको छ । यसका साथै आवृत्ति भएका शब्द र आवृत्तिको स्थितिलाई तालिकामा देखाइएको छ । पाँचौ अर्थात्, अन्तिम अध्यायमा सारांश, निष्कर्ष, उपयोगिता र कार्यान्वयन, सुझाव र भावी अनुसन्धानका लागि शीर्षकहरू उल्लेख गरिएको छ । यस शोधपत्रमा कक्षा आठको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको कथा विद्यामा तत्सम शब्दको शब्द वर्ग के कस्ता छन्, कथामा तत्सम शब्दको बनोट कस्तो छ, तत्सम शब्दको शब्द वर्ग के कस्ता छन्, कथामा शब्दको आवृत्तिको अवस्था कस्तो छ भन्ने उद्देश्य राखिएको छ । यस शोधपत्रले तत्सम शब्दसँग सम्बन्धित भएर शोधकार्य गर्नका साथै कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीलाई तत्सम शब्दको अर्थ, व्युत्पत्ति आदिका बारेमा ज्ञान दिन सहयोग पुग्दछ ।

तालिका सूची

तालिका सं

शीर्षक

१	'साकार सपना' कथामा प्रयुक्त तत्सम शब्दकाहरुको विश्लेषण
२	शब्द आवृत्ति
३	'अमर पुत्र' कथामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरुको विश्लेषण
४	शब्दको आवृत्ति
५	'एकजोर जुत्ता' कथामा प्रयुक्त तत्सम
६	शब्दहरुको विश्लेषण
७	'डल्लो खोलो' कथामा प्रयुक्त शब्दहरुको विश्लेषण
८.	शब्दको आवृत्ति

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६३) **समसामयिक नेपाली व्याकरण**, काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी हेमाङ्गराज, बट्टीविशाल भट्टराई, **प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश कमल पोखरी** काठमाडौं विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि ।
- पोखरेल बालकृष्ण र अन्य (सातौ स. स्करण २०६७) नेपाली बृहत् शब्दकोश, काठमाण्डौं नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- बराल, राधिका (२०७४) वि.एड प्रथम वर्षको ऐच्छिक नेपालीअन्तर्गत तथा विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको अध्ययन
- बस्नेत नारायण (२०७१) स्नातक अनिवार्य नेपाली उमन्यास विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरु (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरी सुनसरी ।
- वाङ्देल लैनसिंह (२००४), मुलुकबाहिर उपन्यास,
- भट्टराई, हिरा (२०६६) कक्षा पाँचको नेपाली पाठ्यपुस्तकको समाविष्ट तत्सम शब्दहरुको अध्ययन (अप्रकाशित स्नाकोत्तर शोधपत्र) त्रि.वि ।
- ओझा रामनाथ (२०७३), नेपाली उपन्यास र उपन्यास र उपन्यास, काठमाण्डौं, पिनाकल पब्लिकेसन ।
- लिम्बु, शीला (२०७३), एम.एड प्रथम वर्षको उपन्यास विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको अध्यय, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), जनता बहुमुखी क्याम्पस, इटहरी, सुनसरी ।
- नेम्वाङ्ग देवी (२०७१) कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको उपन्यास विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र) जनता बहुमुखी क्याम्पस, इटहरी ।
- यादव, वैद्यनाथ (२०७०), स्नातक तहको प्रथम वर्षको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरुको अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरी, सुनसरी ।
- दाहाल, शान्ता (२०६७), कक्षा ११ को सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरी, सुनसरी ।
- भट्टराई, डी.पी (२०५९), माध्यमिक नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति, काठमाडौं., विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा वसन्त कुमार (२०६१) नेपाली शब्दसागर, काठमाण्डौं, साभा प्रकाशन ।
- भण्डारी, पारसमणि (२०७४), प्राज्ञिक लेखन तथा सम्पादन, काठमाण्डौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार

गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाह आफ्नो राज्यको सिमाना बढाउन चाहन्थे । उनले कीर्तिपुरमाथि तेस्रो प्रयासमा विजय प्राप्त गरे । कीर्तिपुर विजय गरेपछि लुटिकोट र मुडिखुकोटका गाउँ जितेर उनले कान्तिपुरका राजा जयप्रकाश मल्लको दिमागमा खतराको घन्टी बजाइदिए । जयप्रकाश मल्लले एक दिन भक्तपुरका राजा रणजित मल्ल र ललितपुरका मन्त्रीलाई गुह्येश्वरी मन्दिरमा बोलाए । उनले मन्दिरको पूर्वपट्टिको पाटीमा बसेर यसरी बोलाउनुको कारण खोल्दै भने, "गोरखाली राजाले कान्तिपुरमा आक्रमण गर्ने योजना बनाइरहेका छन् । तपाईंहरूले मलाई सहयोग गर्नुपर्नेछ । तपाईंहरूलाई पर्दा म सहयोग गर्ने छु ।" लामो छलफलपछि सबैले धर्म भाके ।

शब्दार्थ

पाटी : तीर्थव्रत गर्ने वा यात्रा गर्नेलाई निःशुल्क बास बस्न बनाइएको ठाउँ
आक्रमण : लडाइँ

त्यस बेला नेपाल खाल्डामा केपुचिन पादरी बस्थे । गोरखालीको योजना थाहा पाएपछि जयप्रकाश मल्लले उनीसँग गोरखाली विरुद्ध युद्ध गर्ने र अगि बढ्न नदिनेबारे सल्लाह गरे । पादरीले अङ्ग्रेज वाणिज्यदूत गोल्डिङलाई कलकत्ता पठाउने र गोरखालीविरुद्ध अङ्ग्रेजसँग सहयोग माग्ने सल्लाह दिए । उनकै सल्लाहअनुसार जयप्रकाश मल्लले सैनिक सहयोग माग्दै कलकत्ताका अङ्ग्रेज गभर्नरलाई पत्र लेख्ने निर्णय गरे ।

गोल्डिङ भारतको बेतियामा बस्थे । जयप्रकाश मल्लले फकिर रामदास र उमदालाई पत्र दिएर बेतिया पठाए । बेतिया पुगेर उमदाले जयप्रकाशको पत्र दिँदै गोल्डिङलाई भने, "महाराजले यो पत्र पठाउनुभएको छ ।"

गोल्डिङले पत्र समाएर उनीहरूलाई अलिक पर भुइँमा बस्न लगाए । उनले पत्र खोले र चस्मालाई नाकेडाँडीमा राखेर हेरे तर पत्र राम्ररी बुझेनन् । आशय बुझ्ने सुने उनले आफ्ना सेक्रेटरीलाई सोधे, "यसमा के के छ ? मलाई सबै बुझाऊ ।" सेक्रेटरीले पत्र पढेर सबै कुरा बुझाइदिए । गोल्डिङले बिच बिचमा टाउको हल्लाउँदै पत्रको आशय बुझेको भाव दर्साए ।

केही क्षणपछि गोल्डिङ जुरुक्क उठे र भ्यालको पर्दा अलिकति सारे । एक पल्ला भ्याल खोले र फर्केर थचक्क कुर्सीमा बसे । टेबुलमा राखेको एक गिलास पानी स्वाट्टै पारे । उनी कुइनामा टाउको अड्याएर सोचन थाले, "हैन यी गोरखाली त हाम्रै नजिक पो आइपुगेछन् । त्यो पृथ्वीनारायणलाई अङ्ग्रेजको शक्ति चखाउने बेला यही हो । यतिखेर मल्लहरूलाई सहयोग गर्न पाए उनीहरू हामीप्रति कृतज्ञ हुन्छन् । हामीलाई चीन पुगेर व्यापार गर्न पनि सजिलो हुन्छ ।" गोल्डिङले दाहिने हातले टेबुलमा ढक्क ठोके । गिलासको पानीसमेत छचल्किएर पोखियो । अलिक पर बसेका उमदा र रामदासको पनि सातोपुत्लो गयो । पानी निल्दै गोल्डिङले भने, "नडराओ म तिमीहरूकै पत्रका बारेमा सोच्दै छु ।" उनी फेरि सोचन थाले, "यस बेला मल्लहरूलाई सहयोग गर्दा युद्धको खर्च उनीहरूले नै बेहोर्छन् । कम्पनीको केही खर्च हुँदैन । हामीलाई नै फाइदा हुन्छ । बरु गोरखाली बलिया

वाणिज्यदूत : व्यापारसम्बन्धी सन्देश लिएर ओहोरदोहोर गर्ने व्यक्ति

पल्ला : भ्यालको एक पाटो

कृतज्ञ : गरेको उपकार देख्ने

नेपाली, कक्षा ८

हुनुपूर्व नै हामीले मल्ललाई सहयोग गर्नुपर्छ ।” उनी जुरुक्क उठे र यताउति घुमे । उनले उमदातिर हेर्दै भने, “गोरखालीसँग कति सैनिक होलान् त ? अनि कति टाढा छ नेपाल ?” उनीहरूले भने, “अनर ! गोरखाका सैनिक धेरै छैनन् । नेपाल खाल्डामा त २,००० जति होलान् । पटनाबाट नेपाल जान ९६ कोस जति छ र ११ ठाउँमा बास बस्नुपर्छ । खानेकुराको चाहिँ अभाव हुँदैन । अहिले वर्षामा त गोरखाका धेरै सैनिक उतै खेतीपाती गर्दै छन् ।”

उनीहरूबाट गोरखाका सैनिक, हातहतियार र आर्थिक स्थितिसमेत बुझेपछि गोल्डिङले भने, “ल जाओ तिमीहरू, तिमीहरूका राजालाई सहयोग आउँछ भनिदिनू ।” हस् अनर भन्दै उनीहरू निस्के ।

गोल्डिङले गोरखालीले उपत्यकाभन्दा आक्रमण गर्न लागेको र मल्लहरूलाई सहयोग नगरे कम्पनीलाई हानि हुने बेहोराको सिफारिस पत्र तयार पारे । उनले तिब्बत हुँदै चीनसम्म व्यापार बढाउने र यस क्षेत्रमा प्रभुत्व जमाउने राम्रो मौका आएको पनि वर्णन लेखे । बिस्तारै नेपाल खाल्डो नै आफ्नो पार्ने आशयको सिफारिस पत्र र जयप्रकाशको पत्रसहित उनी पटना पुगे र सबै बेलीविस्तार लगाए ।

पत्र पाएको १० दिनपछि कलकत्ताको रिलेक्ट कमिटीले भौगोलिक स्थिति र शत्रुको शक्ति विचार गरेर जयप्रकाशलाई सहयोग गर्नु भनी पटनाका हाकिम रम्बोल्डलाई आदेश दियो । पृथ्वीनारायणले जासुसमार्फत यी सब कुरा बुझिरहेका थिए । अङ्ग्रेज नेपाल खाल्डामा आउँदा सिन्धुलीगढीको बाटो भएर आउनुपर्थ्यो । उनले त्यहाँ वंशु गुरुङ र वीरभद्र उपाध्यायलाई पहिले नै तैनाथ राखेका थिए । अङ्ग्रेजले जयप्रकाश मल्ललाई सहयोग गर्ने भएमा त्यहाँ वंशराज पाण्डे र श्रीहर्ष पन्तको नेतृत्वमा सेना पठाउन उनले भित्रभित्रै तयारी गरेका थिए ।

एक दिन बिहान चिया खाएर पृथ्वीनारायण कीर्तिपुरमा आफ्ना विश्वासपात्रसँग आफूले राम्रो सपना देखेको र आफ्नो सपना पुग्नेबारेमा गफ गर्दै थिए । त्यही वेलामा द्वारे आयो र भन्यो, “महाराज ! गौराङ्गको पत्र आएको छ ।” उसले राजालाई पत्र दियो र फर्क्यो । पृथ्वीनारायणले पत्र खोले र हेरे । त्यसमा लेखिएको थियो, “हाम्रा मित्र मल्ल राजालाई तिमीले लाएको नाकाबन्दी हटाऊ । हटाएनौ भने हामी तिमीलाई शत्रु घोषणा गर्छौं ।”

तैनाथ : तयार

नाकाबन्दी : नाका वा सिमाना बन्द गर्ने र सामान रोक्का गर्ने काम

रम्बोल्डले लेखेको यो पत्र पढनासाथ च्यातचुत पारेर उनले अंग्रेजमा हालिदिए र दाहा किट्टै भने, "गौराङ्ग ! मेरा फौजले तेरा फौजलाई सिन्धुलीमै सखाप पार्न्या छ । आगासँग खेल्न लागिस् !" यस बेला उनका दुवै हातका मुट्ठी कसिएका थिए ।

उता अङ्ग्रेजले कप्तान किनलकको नेतृत्वमा २,४०० जति हिन्दुस्तानी सिपाही र केही अङ्ग्रेज अफिसरसहित मध्य वर्षामै जयप्रकाशलाई सहयोग गर्न फौज पठायो । नेपाल खाल्डो पुग्ने बाटो देखाउने जिम्मा रामदास वैरागीले लिए ।

यो थाहा पाउनासाथ पृथ्वीनारायण शाहले आफ्ना सैनिकलाई सिन्धुलीको पौवागढी पठाए । गोरखाली सेनाले जनकपुर र सिन्धुलीगढीबाट सारा रसदपानी रित्याएर पौवागढी पुर्‍याए । सिन्धुलीगढीको नजिकै पर्ने मकवानपुरका राजाले पञ्च आफ्नो राज्यलाई शत्रुबाट सुरक्षित राखेका थिए । उनका राज्यमा शत्रुबाट बच्न सिमानामा सिस्नाको घारी लगाउने चलन थियो । शत्रुले आक्रमण गरेमा अरिङ्गाल र बाच्छुका गोला बिच्काएर शत्रुतिर धपाइदिने पनि अनौठो चलन थियो । वंश गुरुङ सिकारी पनि भएकाले उनले यी सबै अवस्थाको राम्रो अध्ययन गरेका थिए । गोरखाली फौज गौराङ्ग सेना कहिले आफ्नो अगि पर्ला र युद्धको धोको फेरौला भनेर पौवागढीमा पर्खेर बसेको थियो ।

उता अङ्ग्रेजका भरिया बन्दुक र हतियार बोकी अगाडि हिँड्दै थिए । बिचमा सेना थिए । त्यसको प्रह्व कप्तान किनलक र सहायक कप्तान हेयर से पौवागढीको उकालो चढ्दै थिए । रामदासले बाटो देखाइरहेको थियो । वर्षामा सिमसिम पानी परेको र कुहियो लागेकाले बाटो हिँड्न सहज थिएन ।

अङ्ग्रेज सेना खानेकुरा, वर्षा र जङ्गली किराफट्याङ्ग्राको टोकाइसँग सङ्घर्ष गर्दै गढीनजिकै आइपुग्यो । यति बेलासम्म बाटामा गोरखाली नदेख्दा अङ्ग्रेज निस्फिक्री अगि बढिरहेका थिए । थाकेकाले चौतारीमा बसेर अङ्ग्रेज अफिसरले चिसो पानीको घुट्टी लिए ।

साँभ्र पर्ने लागेको थियो । वंश गुरुङ र वंशराज पाण्डेले दुङ्ग्रेवासतिरबाट र वीरभद्रले पौवागढीतिरबाट अङ्ग्रेजमाथि आक्रमण गरे । रक्सीले अलि अलि मातेका हियर से त्रत्काल घाइते भए र ज्यान जोगाउन जङ्गलतिर भागे । हतियार बोकेका भरिया अगाडि भएकाले

अंग्रेजो : आगो बालिने ठाउँ

रसदपानी : रासनपानी, खानेकुरा

नेपाली, कक्षा ८

“के गर्न लागनुभयो भाजुलाल दाजु ?”

“यसै बसिराख्या ।”

“आज कति दिन भयो ?”

“१९, हैन हैन, २० दिन भयो ।”

“कर्मको लेखा ।”

“के गर्नु ! देउतालाई उही चाहियो !”

हुन पनि भाजुलालको सर्वनाश नै भएको थियो । अपभर्तको व्यथाले एउटा मात्र छोरो जुजुलाल खस्यो । बुढी जहान र भर्खरकी बुढारीलाई लिएर उनले हृदयमा पिर, चिन्तो र तापको बोझ बोकेर बाँचुपरेको थियो । शरीरका अङ्गप्रत्यङ्ग सबै सुकिसकेका थिए । पहुँलो चेहरा, फुस्रा आँखा, हातभरि मोटा मोटा नागबेली नसाले नागले भैँ उनलाई बेरेर राखिछ्छडेका थिए ।

लामो प्रश्वासपछि उनले भने, "मलाई छोरो गएको भन्दा पनि मेरो शिल्पकारी लोप हुने भयो भन्ने चिन्ता छ । म मरेपछि कसले शिल्पकारी सम्हाल्ला ? छोरो सिपालु भइसकेको थियो ।" भाजुलालका विरहका कहानी सुनेर सानुमानमा वेदना भरिएर आयो ।

चैतको महिना, उराठिलो घाम लागिरहेको थियो । नजिकैबाट टमौटेहरूले भाँडा बनाइरहेको आवाज लगातार टडटड आइरहेको थियो । यस बखतमा भाजुलालको भित्री दिलले पनि एक आवाज दियो, "नबाँच् ! अब कसका निम्ति बाँच्छस् ?"

हरेक दिन बिहानबेलुकी एकान्तमा बसेर बुढीले बहाएका आँसु, बुहारीको हुँक हुँकको वेदनाले उनलाई बाधामाथि अतिशय बाधा थपिदिन्थ्यो । कलाकारमाथि पर्ने कालको कुदृष्टि वालिस्टमा लेटी लेटी खाने समाजका कीटाणुमाथि किन नपरेको होला ?

भ्यालबाट एक बोलाहटको आवाज आयो, "भाजुलाल दाजु !"

"हजुर ! किन ?" भाजुलाल बोले ।

"तपाईंलाई खोज्न कोही तल आएको छ ।"

चिन्ताले खाइसकेको कमजोर जिउ विस्तारै उठाएर बार्दलीमा उभिएर उनले सोधे, "को है ? ए, सरासर माथि आउनुस् ।" ती आगन्तुक भक्त थिए किनभने उनको वेशभूषा र तिलक आदिबाट जसले पनि उनी वैष्णव भएका कुरा बताउन सक्थ्यो । ती भक्तले भाजुलाललाई घुंगुरिएका रौं, मयूर मुकुट, बाहमा वाजु, लामो वनमाला, हातमा मुरली लिएर मोहनी अवतारमा उभिएका श्रीकृष्णको चित्र देखाएर भने, "मलाई यस्तै मूर्ति बनाइदिनुपर्ने । सफा, सेतो, दुध जस्तो सङ्गमरमरको ।" भाजुलालले हुन्छ भन्न पनि सकेनन्, हुन्न भन्न पनि सकेनन् । हुन्छ भनूँ नैराश्यपूर्ण अन्धकारमा रुमलिएको जीवनले अब के काम गर्न सक्ला जस्तो उनलाई लाग्यो । हुन्न भनूँ आफ्नो सिपको प्रख्यातिले आफ्नो नाम सोधी सोधी घरको द्वारसम्म आएर आग्रह गरेका एक भक्तलाई विमुख पठाउन उनको भावुक दिल शब्दार्थ

शिल्पकारी : शिल्पकारको काम वा कौशल

टमौटे : तामाका भाँडा बनाउने काम

वालिस्ट : अडेस लाग्न बनाइएको ठुलो तकिया

वैष्णव : विष्णु भगवानका भक्त

वाजु : पाखुरामा बाँधिने एक प्रकारको बालो

सङ्गमरमर : चिप्लो, टल्कने असल पत्थर

नेपाली, कक्षा ८

र पेसाले दिंदैनथ्यो, मान्दैनथ्यो । उनले अक्क न बक्क परेर शून्य मस्तिष्कले ती भक्तको चेहरामा हेरि मात्र रहे । “बनाउन सक्नुहुन्न कि !” भक्तले सोधे ।

यस्तो वाक्य सुनेपछि भाजुलालले अनुहार लाल पारेर **अभिमानयुक्त** वाणी बोले, “नसक्ने होइन, कस्तो कस्तो सपको काम गरिराख्या मान्छे म । डेढ डेढ हात, दुई दुई हात अग्लो पशुपतिनाथ, मच्छिन्द्रनाथ, श्रीकृष्णका कति कति मूर्ति बनाइसकैं यिनै हातले । जस्ताको त्यस्तै, फोटो खिचेको जस्तो । सिङ्गा सिङ्गा सङ्गमरमरमा जालीदार बुट्टा, रामायणको कथा, बुद्धचरित्रको कथा, कस्तो कस्तो काम गरियो । अरू सानातिना पानबुट्टा, किस्ती, फूलदान त्यस्ता त कति कति ।”

भाजुलालको गर्जन सुनेर ती भक्तले केही उत्तर नदिई गम्भीर भएर एकोहोरो सुनि मात्र रहे । अन्त्यमा शान्त र नरम शब्दमा बोले, “नसक्ने भनेको होइन मैले । तपाईंको सबैतिर ख्याति छ । थाहा छ मलाई । तपाईंको यही सानो कोठामा तयार भएर निस्केका कलात्मक कृतिमे नेपालको नाम उज्ज्वल पारिदिएको छ, गौरव बढाइदिएको छ ।”

“थाहा रहेछ नि ।” सरल र निष्पाप दिलबाट मुस्कुराहटसहित आवाज निस्कियो ।

“अगि बनाउन सक्नुहुन्न कि भनी किन होच्याएको त ? कति दिनमा तयार पार्नुपर्ने ?”

“जति सक्दो चाँडो । सङ्गमरमरलाई साकार सुन्दर मूर्ति बनाउन कति दिन लाग्छ, मलाई थाहा छैन । म के भनूँ ।” भक्तले घाँटीमा लट्केको तुलसीको मालाको एक एक दाना अनायास चलाउँदै भने ।

“हुन्छ, म बनाइदिन्छु । बैना छाड्नुोस् । मूर्ति तयार भएपछि तपाईंलाई खुसी तुल्याएर दिएको लिने । तपाईं ईश्वरको भक्तसित केको मोलतोल ।” यति भनिसक्नासाथ भक्त १० रुपियाँ गन्दै थिए । बिचैमा करुण स्वरले भाजुलालले भने, “के गर्नु मेरो छोरो खस्यो ! म बौलाहा जस्तो भएको छु । होस ठेगानमा छैन ।”

“ज्या ! नाश भएछ ।” सहानुभूति दिएर ती भक्तले उठेर सोधे, “म कहिले लिन आऊँ त ? १५ दिनपछि ?”

अभिमानयुक्त	:	आत्मप्रशंसा भरिएको
निष्पाप	:	पाप नभएको
बैना	:	विश्वासका निमित्त पहिले नै दिइने रकम, पेस्की
सहानुभूति	:	अरूको दुःख देखेर वा सुनेर मनमा हुने भाव

सेतो सङ्गमरमरमा प्रातःदेखि सन्ध्यासम्म भाजुलालका हात चलिरहन्थे कुटकुट कुटकुट । उनका वरिपरि अनेक आकारप्रकारका करिब सवा सय जति ज्याबल उनैलाई हेरेर सुतिरहेका हुन्थे, कहिले मलाई उचाल्लान् र म पनि भगवान्को मूर्ति बनाउने काममा सरिक हुन पाउँला भनेर । जुन बेला जुन ज्याबल आवश्यक पर्थ्यो उनी त्यही प्रयोग गर्थे । आश्चर्यको कुरा, उनलाई ती अमुक ज्याबलको नाम के हो भन्नेसमेत थाहा थिएन ।

सङ्गमरमरको धुलो जस्तै सेतै फुलेका कपालदारी । नाकको टुप्पामा अडेको मामुली तारको फ्रेमवाल चस्मा, टालेका भोटो र सुरुवाल । विश्वविख्यात शिल्पकार भाजुलाल यिनै हुन् भन्ने कुरा कतिलाई थाहा होला ? उनका कलाकृति युरोप, अमेरिकाका सङ्ग्रहालयसम्म पुगेका थिए । कलापारखी यो सुनेपछि आश्चर्यले औंला टोकथे ।

आज पनि भोलि पनि पर्सि पनि त्यही श्रीकृष्णको मूर्तिको खस्रो खाकामाथि ज्याबलले कुटकुट कुटकुट । केही दिनपछि मूर्ति तयार भयो । अन्त्यमा उनले जब आँखा बनाए, मूर्ति हाँस्यो । मूर्तिसँगै उनको रोएको दिल पनि हाँस्यो । उनले त्यसलाई भावुक आँखाले धेरै बेरसम्म हेरिरहे । जति हेरे पनि उनका आँखा अघाएनन्, दिल अघाएन । उनले त्यस नवनिर्मित श्रीकृष्णको मूर्तिमा त्यस्तो के देखे ?

प्रातःकालको समय, केही परेवा छानामा भुल्के घाम तापिरहेका थिए । छिन छिनमा चोकको बिचमा उभिएको भोगटेको फूलको बास्ना हरर आइरहेको थियो । भाजुलालको घर तडकभडकरहित उनको जीवन जस्तै सादा थियो । पुरानो कलात्मक एउटा खटियामाथि उही मूर्तिलाई रोखेर उनी टुलुटुलु हेरिरहेका थिए, एक मन, एक बुद्धि, एक चित्तले । यत्तिकैमा तल्लो भन्याडबाट आवाज आयो, "शिल्पकार कहाँ हुनुहुन्छ ?" भाजुलालले भक्तको स्वरले चिने । मुखले चाहिँ माथि पाल्नोस् भने, हातले चाहिँ हत्तपत्त त्यस मूर्तिलाई सिरानमुनि लुकाए । भक्तले माथि आइपुरनासाथ शिल्पकारको अनुहार हेर्दै उत्सुकताले भरिएको बाणीमा सोधे, "मूर्ति बनाइसकियो ?" भाजुलालको हृदयमा द्वन्द्व चल्थ्यो । सकियो भन्नु, खै लेऊ भन्छन् । दिऊँ, कसरी दिऊँ ? सकिएको छैन भन्नु, भुटो कसरी बोलूँ ? सोचविचार गरेर उनले भने, "१५ दिनपछि आउनोस् भनेको १० दिन पनि पुगेको छैन ।"

ज्याबल : कालिगढले काम गर्ने औजार

अमुक : खास, तोकिएको, फलानो

खाका : रेखाहरूबाट निर्मित आकृति

खटिया : सानो खाट

“तयार नभए पनि कति सकियो ? हेरौं न ।” उत्सुकतापूर्ण वाणीमा भक्तले सोधे ।

“१५ दिनपछि आउनुोस् ।”

“अहिलेसम्म थालेको पनि छैन ?” आँखाका दुवै पुतली फैलाएर उनले सोधे ।

“१५ दिनपछि आउनुोस् ।” भाजुलालले फेरि उही जवाफ दिए ।

“आजको छ दिनपछि त १५ दिन पनि पुग्छ । त्यो वेला म खाली हात फर्कन नपरोस् ।” भक्तले उठेर जाँदै गर्दा भने ।

तल्लो भन्दाडबाट भक्त ओर्लेको आवाज आएपछि भाजुलालले सिरानमुनिबाट (मूर्ति) भिकेर खटियामाथि राखे अनि शान्तपूर्वक टुलुटुलु हेरे । हेर्दाहेर्दै परेलासमेत फुलेका उनका आँखाका डिलमा आँसुका दाना टलपल छचल्कन थाले । १५ औं दिनको तेस्रो प्रहरमा ती भक्त आशापूर्ण हृदयले शिल्पकारको कोठामा आइपुगे । उनले श्रीकृष्णको मूर्तिलाई सानो खटियामाथि अड्याएर राखेको देखे । देखासाथ लोभिएर आफ्नै हातमा लिई गहिरोसित हेर्न थाले । हेर्दाहेर्दै भित्री आत्माबाट एक उद्गार निस्कियो, “आहा ! क्या मनोहर मूर्ति ! कति लिनहुन्छ यो मूर्तिको ? अब कति दिनुपर्‍यो मैले ?” भाजुलाल बोलेनन्, केही बोलेनन् । मानौं, उनका गोलामा सारा व्यथा थुप्रिएका थिए ।

“भन्नुस् न त कति दिनुपर्‍यो मैले ?” भक्तले मूर्तिलाई ढोगेर त्यही खटियामाथि राख्दै भावक नयनले हेरिरहे र फेरि सोधे । भाजुलाल तैपनि बोलेनन् । उनको वाक्शक्ति नै लोप भएको थियो । ती दुवै जना त्यही मूर्तिलाई निर्निमेष दृष्टिले हेरिरहेका थिए । ककसले क के देखे उनै जानुन् । भक्तको हृदय फेरि बोल्‍यो, “क्या सुन्दर मूर्ति ! भन्नुहोस् त कति लिने हो ?” अनि भाजुलालले जीर्ण स्वरमा भने, “यो मूर्ति तपाईंलाई दिने होइन ।”

“मेरो अर्डरमा बनाएको होइन र ?”

“हो ।”

“अनि ?”

“नदिने ।”

उद्गार : बोली, भनाइ
वाक्शक्ति : बोल्ने शक्ति
निर्निमेष : हेरेको हेर्‍यै गर्ने, आँखा नभिक्‍म्याउने

कृति

“किन ?” उत्तर नास्ति ।

“मोल भन्नुहोस् न, जति पर्ने हो म त्यति नै दिन्छु । मलाई धन चाहिएको छैन, मलाई भगवानको मोहनी मूर्ति चाहिएको छ ।” ती भक्तले उदार दिलको परिचय दिंदै भने ।

“जति दिए पनि नदिने ।” भाजुलाल बोले, “मलाई पनि यही मूर्ति चाहिएको छ । “अब १० दिनपछि आउनुस् । तपाईंलाई अर्को मूर्ति बनाइदिन्छु ।”

आफ्नो अर्डरमा तयार भएको, आफूलाई असाध्यै मन परेको मूर्ति नदिएर फेरि १० दिनपछि आउनु अर्को बनाइदिउंला भनेको सुन्दा ती भक्तलाई केही क्षोभ भयो । के छाँटको बौलट्टी बुढोकहाँ आइपुगेछु भन्ने ठानेर उनले एक आवेशमा भने, “ओमबहालमा तपाईं मात्र शिल्पकार हुनुहुन्न । अरू पनि काम नपाएर त्यसै बसिरहेका छन् । फिर्ता गर्नुस् मेरो बैना । अन्तै बनाउन लाउंछु ।”

“नरिसाउनुोस् न त्यसरी । मै बनाइदिउंला ।” करुण स्वरमा भाजुलाल बोले ।

“भो पदैन, दिनुस् बैना ।”

त्यसपछि भाजुलाल जुरुक्क उठे । आफूसित रहेको साढे पाँच रुपियाँ कन्तुरबाट फिके । नपुग रुपियाँ स्वास्नी र बुहारीसित मागे अनि १० रुपियाँ भक्तको अगाडि सुरुक्क राखिदिए । रिसको रन्कामा रुपियाँ सोहोरेर भक्त पनि केही नबोली जुरुक्क उठेर गए । बुढाको यस्तो चाला देखेर बुढीले भनिन्, “बनिसकेको मूर्ति नदिएर भन् बैनासमेत फिर्ता गर्नुभयो । दिएको भए अरू रुपियाँ पनि आउंथ्यो । के खर्च गर्ने अब ? घरमा चामलको गोडो छैन ।” सासूका कुरामा बुहारीले पनि थपथाप गरिन् । घरको सुखदुःख सबैको साझा हो । दुईतिरबाट दुई जनाको निरन्तर करकरले भाजुलालका दुई कानका जाली नै फुट्लान जस्ता भए । क्षीण स्वरमा त्यो मूर्ति नदिनाको कारण बताए, “म कसरी दिन सक्छु यो मूर्ति ? प्राणभन्दा प्यारो यो मूर्ति । श्रीकृष्णको मुकुट लाएर हातमा मुरली लिएको मेरो छोरो । मैले शङ्खमूलको चितामा खरानी पारिसकेको छोरो फेरि यहाँ आएको छ । हेर, गडेर हेर, मुसुमसु हाँसेर कुरा गर्ला जस्तो गरेर उभिएको छ ।”

नास्ति : विल्कल नभएको, छैन भन्ने बुझाउने शब्द

क्षोभ : मनको हलचल, असन्तोष

कन्तुर : धातु वा काठको सानो बाकस

क्षीण : अवस्था बिप्रेको

नेपाली, कक्षा ८

लोगनेका कुरा सुनेपछि बुढीले त्यस मूर्तिलाई हातमा लिएर गहिरोसित हेरिन् । हेर्दाहेर्दै उनलाई भक्कानो छुट्यो अनि मूर्तिलाई छातीमा राखेर रुन थालिन्, "मेरो प्यारो छोरो ! मेरो जुजु !" बुहारीले पनि आफ्नो दिल थाम्न सकिनन् र सासूको हातबाट त्यो मूर्ति खोसेर हेरिन् । नभन्दै सम्पूर्ण भाव र झल्को आफ्नै स्वर्गवासी लोग्नेको ! उनी पनि त्यस मूर्तिलाई आफ्नो छातीमा टाँसेर घुँक्कघुँक्क गर्दै वेदनापूर्ण पुकारमा विलाप गर्न थालिन् । सासूबुहारी दुवैका आँसूका बलिन्द्र धाराबाट एउटा संयुक्त वाक्य निस्कियो, "बेचनुहुँदैन, यो मूर्ति बेचनुहुँदैन ।"

जुजुलालको मानव देह चिताको खरानी भएर नाश भए पनि सङ्गमरमरको आकर्षक मूर्तिका रूपमा कृष्णावतार छोरो त कालान्तरसम्म संसारमा रहिरहला । अब यही मूर्ति भाजुलालको अमर पुत्र हुने छ । ४१

कालान्तर : पछिसम्म

गुलाफी भान्साकोठामा भाँडा माभिरहेकी छन् । भाँडाको ठ्याङ्ठुड आवाज र पानी पोखेको ध्वनि मेरा कानमा परिरहेको छ ।

गुलाफी मेरा घरबेटी हर्कबहादुरकी जेठी छोरी हुन् । हर्कबहादुरका सँगै जोडिएका दुइटा कच्ची घर छन् । पुरानो घरमा तिनीहरू आफैँ बस्छन् भने नयाँ घरमा म भाडामा बसेको छु । हर्कबहादुरको परिवारमा उनकी पत्नी, छोरी गुलाफी, गङ्गा, उमा, र छोरो गोविन्दसमेत छ जना छन् । हर्कबहादुरले मेरो घरधन्दाका लागि

गुलाफीलाई खटाएका छन् । गुलाफी र उनका भाइबहिनी विद्यालय जान्छन् । गुलाफी आफ्नो कामप्रति इमानदार, व्यवहारमा शिष्ट र सभ्य छिन् ।

“हजुर भोलि बजार जाँदै हुनुहुन्छ रे हो ?”

गुलाफीको स्वर भान्साबाट लहरिँदै मेरा कानमा ठोक्किन आइपुग्यो । म आफ्नो कोठाबाट भान्सातर्फ चियाउँदै भन्छु, “हो गुलाफी, म भोलि सदरमुकाम जाँदै छु । खिन्डिखिन्डि किनमेल गर्नु छ ।”

शब्दार्थ

ध्वनि : आवाज

शिष्ट : शान्त र नम्र स्वभावको

“कति रमाइलो ! आफू त कहिले हो कहिले बजार जाने ? गुलाफीको स्वर मलिन हुन्छ
“तिमी पनि बजार जान्छ्यौ त ?”

“अँ अँ, अनि घरको काम कसले गर्ने नि ! सेती बाखीले ?” गुलाफी खित्का छोड्छिन् ।
“दसैं मुखमै छ, घरआँगन सफा गर्नु छ, कमेराले घर पोत्नु छ । यसपालि हजुर पनि हामीसँगै
दसैं मनाउने है !” गुलाफीको स्वरमा दसैंका सप्तरङ्गी सपनाको सङ्गीत घन्किन्छ ।

“अँ, गुलाफी ! यस पटकको दसैं तिमीहरूसँग मनाउन पाइने भो । म निकै खुसी छु ।”
म उनलाई हेर्दै मुस्कुराउँछु ।

“अनि बजारबाट मलाई एकजोर जुता ल्याइदिनुहोस् है हजुर ! दसैंमा लाउने जुता छैन ।”
गुलाफीले सङ्कोच मान्दै भनिन् ।

“ल, भन त तिमीलाई कस्तो खालको जुता मन पर्छ ?”

“कालो जुता । त्यही के गौरी मिसले लगाएको जस्तो !” गौरी मिसको गोडाको जुता
नदेखे पनि मैले अनुमान गरें, उनी अलिकति हिल भएको र खुट्टा घुसाउनुपर्ने जुताको
कुरा गरिरहेकी छन् ।

“अँ, थाहा पाएँ मैले । गौरी मिसको जस्तो जुता होइन ?”

“हो हो !” उनी झटपट आफ्ना परेला ठाडा पादै बोलिन् ।

“जुताको नम्बर कति हो नि ?” मेरो प्रश्नले उनी एकछिन घोरिइन् र ‘म एकैछिनमा
आउँछु है’ भन्दै आफ्नो घरतिर दौडिन् । गुलाफीका खुट्टा सम्झदै उनलाई हुने
जुताको नाप अनुमान गर्दै थिएँ, गुलाफी हरिँदै आएर भनिन्, “यी, यति लामो जुता
ल्याइदिनुहोला ।” उनले मेरो हातमा एउटा धागो राखिदिइन् । साथै उनले आफ्ना खुट्टा
धागाले नापेर आएकी थिइन् ।

सदरमुकामको बजारमा दैनिक आवश्यक पर्ने सबै सामान पाइने रहेछन् तर भाउ भने
चर्को । मैले आफूलाई आवश्यक पर्ने सामान किनेँ र गुलाफीका लागि जुता
गुलाफीका लागि जुता छान्ने बेला मेरो मन दोमन भयो । म सोच थालें, त्यो
छैनन्, उनीभन्दा माथि उनका आमाबाबु छन् भने उनीमुन्तिर दुई
पनि छन् तर सबैलाई पुऱ्याउन खोज्दा रकम नपुग्ने ! अन्ततः

ने सेतो माटो

स्थान

६५

मैले त्यो धागाको नापका आधारमा गुलाफीका लागि एकजोर जुता किनिदिउँ र अरूका लागि भने एक प्याकेट चकलेटमा चित्त बुझाउँ ।

सदरमुकामबाट फर्केर घरको आँगनभित्र प्रवेश गर्न नपाउँदै गुलाफी, गडगा, उमा र गोविन्द मतिर कुद्दै आए । तिनीहरू मेरो भोलालाई आशालागदो नजरले हेरिरहेका थिए । मैले चकलेटको प्याकेट भिकेर गुलाफीको हातमा राखिदिँदै भनें, "लौ, यो चकलेट सबैले बाँडेर खाओ ।" तिनीहरू कुद्दै आफ्नो घरभित्र पसे ।

साँझपख गुलाफी खाना पकाउन आइन् । मैले जुताको प्याकेट उनको हातमा राखिदिँदै भनें, "यी लगाऊ तिम्रो जुता !" जुता देखेर गुलाफी असाध्यै खुसी भइन् । उनको अनुहार खुसीले पुलकित भइरहेको थियो । उनले मेरा अगाडि नै पोको खोलिन् र जुताभित्र आफ्नो खुट्टा छिराएर अगाडि/पछाडि हेर्दै भनिन्, "ठ्याक्कै मिल्यो । मैले सोचेको जस्तै जुता न्याइदिनुभयो ।"

"मन पयो तिम्रीलाई ?"

"हजुर ! खुब मन पयो ।" उनका गोरा खुट्टामा काला जुता सुहाएको देखेपछि मलाई पनि खुसी लाग्यो । त्यस दिनदेखि गुलाफीबाहेक घरका अन्य सदस्यको मप्रतिको व्यवहारमा भने अचानक भिन्नता देखा परेको थियो । सायद गुलाफीलाई मात्र जुता न्याइदिएकामा उनीहरूको मन खिन्न र ईर्ष्यालु भएको थियो । उनीहरूको यस परिवर्तित व्यवहारले मलाई नरमाइलो लागिरहेको थियो । बेलुकीपख गुलाफी खाना बनाउन आउँदा मैले महसुस गरें, हिजो खुसीले फुकेको गुलाफीको अनुहार आज मुर्झाएको छ ।

"गुलाफी !"

"हजुर !"

"त्यो जुता तिम्रीले आफ्ना आमाबाबु र भाइबहिनीलाई पनि देखायौ ?"

"हजुर, देखाएँ ।"

"के भने ?"

"सबैले राम्रो छ भने ।"

पुलकित : ज्यादा खुसी भएको अवस्था

परिवर्तित : परिवर्तन भएको, फेरिएको

मुर्झाउनु : ओइलाउनु

नेपाली, कक्षा ८

१२३

“गुलाफी !”

“हजुर !”

“आज गङ्गा मसँग राम्रोसँग बोलिनन् । तिम्री बहिनी उमाले पनि मलाई नदेखे जस्तो गरिन् । तिम्रो भाइ त भन् हिजोदखि मेरा सामु परेकै छैनन् । किन ?” मैले गुलाफीका आँखामा हेर्दै भनें ।

“खोइ हजुर ! म सोधुँला तिनीहरूलाई ।” गुलाफी आफ्नो काममा व्यस्त भइन् । दोस्रो दिन गुलाफीका ‘बा’ बिहानै मेरो कोठाको ढोका ढकढक्याउन आइपुगे ।

“के काम पयो र यति बिहानै भुल्किनुभयो हर्कबहादुर दाइ ?” “त्यस्तो त केही होइन, तर...” उनी कुराको गाँठो फुकाउन अकमकाए ।

“के हो त त्यस्तो कुरा ? भनौं न दाइ ! म उनीप्रति जिज्ञासु बनेको थिएँ ।”

“हजुर, खास त्यस्तो समस्या त केही होइन तर के भने त्यो जुत्ता छ नि हजुर...” हर्कबहादुरले कुराको छेउ समाते ।

“अ, कुन जुत्ता ?” मैले आश्चर्य व्यक्त गरें ।

“त्यो के, हजुरले गुलाफीलाई ल्याइदिएको जुत्ता ।” उनले शब्द चपाई चपाई भने ।

“अ, हो । मैले ल्याइदिएको हुँ गुलाफीलाई ।” मैले आश्चर्यपूर्ण र शङ्कालु आँखाले उनीतिर हेर्ने ।

“गुलाफी अहिले सानी छिन् ...।” उनले मेरो अनुहारमा आफ्ना तीक्ष्ण नजरले केही कुरा खोज्ने प्रयास गर्दै भने ।

“भन्नुको अर्थ !” मैले निधार खुम्च्याएँ ।

“उपहार लिने उमेर भएको छैन त्यसको र अर्को कुरा, ऊभन्दा माथि उसले मान्नुपर्ने उसकी आमा छे । ऊभन्दा मुन्तिर दुइटी बहिनी र एउटा भाइ पनि छन् ।” हर्कबहादुरको अनुहार गम्भीर भयो ।

“अनि !” मैले अत्तलिँदै सोधें । “गुलाफीले मात्र जुत्ता लगाउने भई ! अरूसँग त्यस्तो जुत्ता छैन । न त तिनीहरूले त्यस्ता खालका जुत्ता नै लगाएका छन् एलेसम्म ।” हर्कबहादुरले आफ्नो समस्याको पेटारो खोले मेरा अगाडि । “दसैँ जस्तो ठुलो चाडबाडमा गुलाफीले मात्र त्यस्तो जुत्ता लाउँदा मैले अरू छोराछोरीलाई नकिनिदिए जस्तो देखिँदैन र !” हर्कबहादुरको स्वर मलिन थियो ।

तीक्ष्ण तिखो, धारिलो

“कैसेले त्यस्तो भनी नै हालेछ भने भन्नु नि, मैले किनिदिएको।” मैले प्याच्च भनें।

“नाई, यो कसरी हुन्छ हजुर ! त्यसो भन्दा त भन् ठुलो समस्या आइलागछ।”

“कस्तो समस्या ?” हर्कबहादुरको कुराले मेरो मथिङ्गल मच्चिरहेको थियो।

“गुलाफीलाई मात्र किन हाकिमसाबले जुता किनिदिए भनेर नानाभाँती कुरा उठाउँछन् गाउँलेले ! त्यस बेला मैले के जबाफ दिने ?” हर्कबहादुर भन् भन् खुलस्त हुँदै थिए तर म भने हिउँ भैं जम्दै गइरहेको थिए।

हर्कबहादुर र मबिच सम्पन्न अधुरो संवादपछिका दुई दिनसम्म मैले उनको घरमा कुनै चालचल देखिनँ। सबै चुपचाप आफ्नो काम गर्थे र मसँग प्रायः कम्मै बोल्न रुचाउँथे। केही दिनपछि दसैँको चहलपहल सुरु हुँदै थियो। गङ्गा उमा र गोविन्दको विद्यालयमा हिजोदेखि छुट्टी भइसकेको थियो।

एक दिन गुलाफी खाना पकाउने समय भइसक्दा पनि आइनन्। साँभ छिपिएर गाढा भइसकेको थियो। अचानक मैले गुलाफीका बाआमाको चर्को स्वर सुनें। उनीहरूको स्वरबाट प्रतीत हुन्थ्यो, तिनीहरूबिच कुनै गम्भीर विषयमा मतमतान्तर भइरहेछ। सामुन्नेको भ्यालबाट मधुरो प्रकाश बाहिर छरिइरहेको थियो। मैले आफ्ना पाइला बिस्तारै भ्यालतिर बढाएँ र भित्र चियाएर हेरेँ। परिवारका सबै सदस्य भुइँमा बिछ्याइएको गुन्डीमा बसेका थिए र बिचमा मैले बजारबाट गुलाफीलाई ल्याइदिएको जुताको पीको थियो। हर्कबहादुर दायाँ हातको चोरौँलो उचालेर आफ्नी श्रीमतीतिर लक्षित गर्दै भन्दै थिए, “यो मान्छेले केही सोच्दै नसोची गुलाफीलाई जुता ल्याएकै होइन। यसको मनमा पक्का केही खोट छ। हेर्दै जाऊँ, एक दिन भाँडो फुट्छ।”

“मलाई पनि हात्री छोरीमाथि उसका आँखा लागे जस्तो लागिरहेको छ।” गुलाफीकी आमाले पनि श्रीमानको कुरामा सहमति जनाइन्। “होइन ए गुलाफी ! तँ किन केही बोल्दिनस् ?” हर्कबहादुर गुलाफीतिर उन्मुख भए। गुलाफीले शिर उठाएर एक पटक आफ्नी आमातिर हेरिन् र फेरि शिर झुकाएर आफ्ना हातको नङ कोतर्न थालिन्। उनका आँखामा आँसु टिलपिलाइरहेका थिए। मैले किनिदिएका जुताका कारण एउटा शान्त घरको तलाउमा तनावरूपी तरङ्ग सिर्जना भएको थियो। मैले ल्याएको जुताले यस्तो परिस्थिति,

मथिङ्गल : मस्तिष्क

प्रतीत : आभास भएको, भान भएको

मतमतान्तर : फरक फरक विचार

नेपाली, कक्षा ८

सिर्जना हुन सकछ भन्ने थाहा पाएको भए म सायद गुलाफीले दुःख माने पनि जुत्ता ल्याउने थिइँ होला ।

सधैं भैं भोलिपल्ट बिहान मेरो निवासमा गुलाफी आइपुगिन् । हिजो अस्ति भन्दा आज अलि अबेर आएकी थिइन् उनी । रातभर नसुतेर जागा रहे भैं थियो उनको अनुहार । “गुलाफी, चिया बनायौ ?” गुलाफीलाई देखेबित्तिकै मैले सोधेको थिएँ ।

“अहिले बनाउँछु हजुर !” उनको स्वर शुष्क थियो ।

“अनि आज किन अबेर आएकी ? घरमा कुनै समस्या त आइपरेन ?”

उनले केही जबाफ दिइनन् तर मेरो कोठाको ढोकामै आएर उभिन् र भनिन्, “हजुर !”

“के गुलाफी ?”

“लिनुहोस् यो जुत्ता ।” उनले आफ्ना दुवै हात मतिर बढाइन् । उनका हातमा मैले बजारबाट ल्याइदिएको जुत्ताको पोको थियो ।

“किन यो जुत्ता ल्याएकी ? तिमीलाई ठिक भएको होइन र !” जुत्ता देखेर म मन भित्रभित्रै नराम्रो आशङ्काले काँपिरहेको थिएँ ।

“म यो जुत्ता फिर्ता गर्न आएकी हजुर !” गुलाफीले भुइँतिर आँखा भुकाउँदै, निन्याउरो अनुहार लगाएर जुत्ताको पोको मतिर बढाइन् ।

“यो जुत्ता किन फिर्ता ल्यायौ गुलाफी ?” मेरो स्वर शुष्क थियो ।

“म यो जुत्ता लगाउन सकिदँ, अलि ठुलो भयो मलाई !” दृष्टि भुकाउँदै बोलिन् उनी ।

“तिमीले अस्ति मेरै अगाडि यो जुत्ता लगाएकी होइनौ ? अहिले कसरी ठुलो भयो ?”

“वा र आमा दुवै जनाले भन्नुभएको, म अहिले सानै छु, यो जुत्ता अलि ठुलो छ रे । यो जुत्ता मेरो खुट्टामा सहाउँदैन रे !” गुलाफीले जुत्ताको पोको मेरै अगाडि भुइँमा राखिन् र त्यहाँबाट ओभेल भइन् ।

तर जानुभन्दा पहिले उनले आफ्ना व्यथित नजरले पुलुकक मतिर हेरेकी थिइन् । उनका बाटुला आँखाबाट दुई थोपा आँसु तरकक गालातिर चुहिँदै थिए ।

शुष्क : सुकेको, खस्रो

व्यथित : व्यथा वा वेदनाले भरिएको

डल्ले खोला आज पनि उसरी नै बगिरहेछ, सारा वातावरणलाई भयभीत बनाएर । सदरमुकामबाट माउँ फर्कदा आज पनि उसले खोलालाई तन्यो बडो मुस्किलले । कम्मरभन्दा माथि माथिसम्म पानी आए पनि बलिग्नो लट्ठीले उसलाई सहारा दियो । नत्र ऊ बगथ्यो, बग्दै जान्थ्यो र पोहोचको टिकुटे भै उसको लाश पानी साप्सुमा मात्र देखापर्थ्यो । हिउँदमा नाघ्न सकिने डल्ले खोला वर्षा याममा बहुलाएर

आउँछ । मानौं वासिपारिमा सारा गाउँलाई ऊ युद्धको घोषणा गर्दै आउँछ, ममाथि पुल बनाइदेओ मलाई कुलामा बाँडेर खेतमा पुऱ्याइदेओ, मलाई छिटो टुङ्गो लगाइदेओ । तर हरेक वर्ष डल्ले खोलामा पुल बन्छ र सो पुल कागजको घाममा उदाएर त्यही अस्ताउने गर्छ । रूचेकी जेठी छोरीको बिहे नगरी भएन । बढेकी छोरी सबैतिरबाट माग्न आइसके । उसले पनि रक्सी र कुखुराको भाले खाएर स्वीकृति दिइसक्यो । परन्तु बिहे जति नजिक आउन लाग्यो रनेको दिमागले काम गर्न छोड्यो । ऊसँग भोजका लागि ठुलो सुँगुर किन्ने पैसा भएन न एकसरो नयाँ लुगा हाल्ने उत्साह नै । अनि कुनै बिहान उसले सपनामा त्यही डल्ले खोला देख्यो । मानौं डल्ले खोला उसरी नै भनिरहेको थियो, "तिमीले सबलाई बिर्सन सक्छौ र नबहादुर तर मलाई नबिर्स । तिम्रा सारा सुखदुःखको साथी मै हुँ । मै छु र जो तिमिहरू आफ्नो व्यवहार चलाउन समर्थ भइरहेका छौ ।"

शब्दार्थ

- भयभीत : डरले थरथर कापेको, धेरै डराएको
याम : मौसम, बेलाबखत

रनबहादुर कस्सियो र सदरमुकामसम्म पुग्यो । उसमा नयाँ जोश र उत्साह आएको थियो । हाकिमका टेबुलसम्म गएर ऊ करायो, हाम्रो डल्ले खोलालाई एउटा राम्रो पुल चाहिन्छ । सधैं ज्यानको बाजी लगाएर हामी खोला तर्न सक्दैनौं । हामीलाई खाली २०,००० रुपियाँ भए पुग्छ । बाँकी गाउँका सारो मान्छेबाट चन्दा उठाएर श्रमदान गराएर हामी त्यो पुल पूरा गरी छाड्छौं ।

हाकिमले उसको कुरा सुन्दै सुनेन । ऊ आफ्नै तर्कमा व्यस्त थियो र रुपियाँ नभएको, बजेट आइनपुगेको कुरा सुनाउँथ्यो तर पनि रनबहादुर यसै पछि हट्ने मान्छे कहाँ थियो ? उसले ससानो भाषण नै दियो, “देश विकास हामी सबैको साभा कर्तव्य हो । एक मुठी सास भएसम्म हामीले निर्माण कार्यमा पछि पर्नुहुँदैन । हामीमा देशभक्ति चाहिन्छ, सोच्ने र काम गर्ने नयाँ ढङ्ग चाहिन्छ । डल्ले खोलाको पुल अहिलेको हाम्रो सबभन्दा ठूलो आवश्यकता हो । वर्षायाममा बगेर मर्ने सयौं ज्यानलाई हामीले जोगाउनु आवश्यक छ । ती हाम्रा बाबुआमा दिदीबहिनी अकालमा मर्नका लागि जन्मेका होइनन्, पक्कै होइनन् ।” मलायामा सैनिक हुँदा सिकेका केही शब्द पनि उसले गाँस्यो । “मलायामा कत्रो विकास छ, जहाँतहाँ सडक पुगिसकेको छ, जहाँतहाँ बिजुली बत्ती भकिभकाउ छ । जहाँतहाँ पुल र पुलेसा बनिसकेका छन् तर हाम्रो राष्ट्रमा भने ... डल्ले खोला जस्तो महत्त्वपूर्ण ठाउँमा भने एउटा सानो पुल छैन । सधैं ज्यानको बाजी लगाएर तर्नुपर्छ, सधैंको भयावह स्थिति छ ।”

उसको भाषणलाई हाकिमले केही बुझेको थियो, केही बुझेको थिएन तर उसको भाषणले जादुको नै काम गरेको थियो । केही दिनमा नै पुलको लगत इस्टिमेट तयार भइसकेको थियो र २०,००० रुपियाँ त होइन १,००० रुपियाँ रकमको निकासो पनि भइसकेको थियो । त्यो रकम रनबहादुर आफैले बुझेको थियो र योटा ठूलो सडकबाट उसले मुक्ति भएको थियो । उसको घरमा बिहे धुमधामसँग सम्पन्न भएको थियो सात दिनसम्म भोज चलेको थियो, सात सातभोटा सुँगुर काटिएका थिए । गाउँघरमा सबैले रनबहादुरको प्रशंसा गरेका थिए र उसलाई तगडा मान्छेको उपाधि राखिदिएका दिए ।

श्रमदान : ज्याला नलिई वा साह्रै कम ज्यालाले सार्वजनिक रूपमा दिने श्रमको सहयोग

भयावह : भय उत्पन्न हुने, भयानक

लगत : कुनै कामका लागि चाहिने नगद वा जिन्सीको समानको सूची

डल्ले खोलामाथि एकहुइटा काठ राखेको देखियो । आउनेजानेले विश्वासको लामो सास फेरेर अब भने पुल बन्ने भयो । वर्षमासमा पनि सदरमुकाम पुग्न सकिने भयो । अब भने बाँचिने भयो । ती काठबाहेक अरू त्यहाँ केही थपिएको देखिएन । अनि अर्को वर्षको भेलले ती काठ पनि त्यहाँबाट बगाइसकेको थियो । डल्ले खोला उस्तै भयो, जस्तै थियो । रत्नहादुरका आवश्यकतालाई उसले पूरा गरिदियो र आफ्नै सुले ऊ बगिरहयो । उसको सपनाको पुलको लगत भयो । उसको सपनाको पुलमा रकम निकासो भयो र त्यो कहीं कतै खर्च भयो र डल्ले खोलालाई लाग्यो, उसको फेरि एक पटक खिस्सी उडाइएको छ र ऊ व्यङ्ग्यबिच नाङ्गो उभिएको छ ।

अर्को वसन्त पनि आउँछ र जान्छ । अर्को शरदको जाडो पनि त्यसरी नै आउँछ र जान्छ । डल्ले खोला बगेको बग्यै छ । ऊ फेरि निमन्त्रण गर्न खोज्छ र आफ्ना हात फेलाएर भन्छ, "म कठ्याइघिसकेँ, मलाई छिटो पाखामा लगिदेऊ । त्यहाँका माटामा म नुहाउँछु र खेल्छु । मलाई धानका बालामा तिमी भेट । मलाई सुन्तलाका केसामा तिमी स्विकार । मलाई यसरी सोभै बग्न नदेऊ । मलाई नियन्त्रण गर । मलाई सीमित तुल्याऊ ... ।" डल्ले खोलाको यस आवाजलाई सुन्ने पालो अब शिवबहादुरको थियो ... । तिमीले यस वर्ष धेरै जुवा हाच्यौ तर यसको चिन्ता तिमीले लिनु पर्दैन । दिइचार गरा खेत र सानो भुप्रा तिमी बाँकी नै छ । फेरि एक पटक तिमीले मलाई कुलामा लगेर बाँडिदेऊ । म त्यहाँ तिमीसँग उभिन्छु ... तिमीसँग मिसिन्छु ।

शिवबहादुर सदरमुकाम पुगेको थियो । हाकिमको त्यही टेबुलमा भाषण दिने पालो उसको थियो । हाकिमसाहेब, "डल्ले खोलामा पुलका लागि गएको रकम पुरै हिनामिना भयो । त्यहाँ मुलेको नामनिसान केही छैन । यसमा पूरा कारबाही हुनुपर्छ । अब डल्ले खोलामा एउटा बाँध बनाई कुलो निर्माण हुनु जरुरी छ । हाम्रा पाखा कुलोविना त्यसै परिरहेका छन् । त्यहाँ पानी पुऱ्याउनुपर्छ, त्यहाँ धान उब्जाउनुपर्छ । सधैं खाद्यान्नको अभावलाई हामीले कति स्विकारिरहने । सारा गाउँका मान्छेले श्रमदान गर्छन् हाकिम साहेब । कुलो तीन महिनाभित्रैमा नै पूरा हुनुपर्छ । मलाई खालि १०,००० रुपियाँ मात्र भए पुग्छ । यसपालिको हाकिमले पनि उसको केही कुरा बुझेको थियो, केही कुरा बुझेको थिएन । फेरि ससानो बगत इस्टिमेट थियो र १०,००० रकम निकासो भएको थियो । शिवबहादुर

व्यङ्ग्य : एउटा कुरा भने भैँ गरेर अर्को कुरा भन्नु

नामनिसान : अतोपत्तो, थाहा

खुसी थियो कि यसले राम्रो कुलो बनाउने छ र सारा गाउँका ओठमा खुसियाली ल्याउने छ । गाउँमा एउटा उत्साहको वातावरण आयो । डल्ले खोलामा अब कुलो बन्ने छ । धेरै फाँट हरिया हुने छन् । धानका बाला भुल्ने छन् । गाउँबाट अनिकाल सदाका लागि भाग्ने छ ।...

कुलो खनिन लाग्यो । मान्छेले सुरुमा निक्कै उत्साह देखाए तर केही दिनमा नै कुलाका डोब मात्र देखिए । पानी चलन सकेन । जाँचपासका लागि माथिबाट मान्छे आएर तिनले कुलो जाँचे । कुलो राम्रो थियो, पानी चलेको पनि देखियो तर तिनलाई थाहा भएन कि त्यो कुलो डल्ले खोलाको थियो कि अरु नै खोलाको । डल्ले खोला जस्ताको तस्तै रह्यो । त्यहाँ न.पुलेको रूपरेखा देखियो न कुलाको । डल्ले खोलाले आफूभित्र एउटा सन्तोष उमाच्यो । पुले बनेन त के भो ? कसैको बिहे कार्य राम्ररी सम्पन्न भयो । कुलो बनेन त के भो ? कसैले बसाइँ जानु परेन । र, उसले धाज मध्य वर्षामा त्यही डल्ले खोला मुस्किलले तय्यो । उसले भनिरहे जस्तो लाग्यो, मलाई वर्षमा कम से कम दुई पुले हालिदिनु, वर्षमा कम से कम दुई कुलामा लगेर बाँडिदिनु म कागजमा व्युक्तन्छु । म सपनामा देदाउँछु । मलाई तिमीहरूका सारा व्यवहारप्रति स्नेह छ । धेरै चोखो स्नेह तिमीहरू जो गाउँछौ र पो म छु । हाम्रो यही सम्बन्ध शाश्वत हो, यथार्थ हो । डल्ले खोला तरिसकेर उसले एक पटक हेन्यो । डल्ले खोला त उस्तै छ र उसरी नै बगिरहेछ । ५१

५१

अनिकाल : अन्नपातको ठूलो अभाव

शाश्वत : कहिल्यै पनि नाश नहुने